

XIX ASR OXIRI XX ASR BOSHLARIDA QASHQADARYO VILOYATINING ZAMONAVIY TARIXI VA RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Chuliyeva Nodira Erkinovna ¹

¹ Axborot texnologiyalari va menejment universiteti 1-kurs magistranti

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 24.06.2025

Revised: 25.06.2025

Accepted: 26.06.2025

KALIT SO'ZLAR:

Qashqadaryo viloyati,
zamonaviy tarix, iqtisodiy
rivojlanish, infratuzilma,
ta'lim, madaniyat, milliy
uyg'onish, XIX asr, XX
asr boshlari.

Ushbu maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Qashqadaryo viloyatining zamonaviy tarixiy rivojlanishi batafsil tahlil qilinadi. Maqolada viloyatning iqtisodiy hayoti, ayniqsa qishloq xo'jaligining rivojlanishi, paxta yetishtirishning ahamiyati va temir yo'l infratuzilmasining kengayishi kabi jarayonlar o'rganiladi. Shuningdek, ijtimoiy sohada ta'lim, madaniyat va sog'liqni saqlash tizimlarining rivojlanishi hamda milliy uyg'onish harakatlarining mintaqaga ta'siri ko'rib chiqiladi. Qashqadaryo viloyatining siyosiy, ijtimoiy va madaniy hayotidagi o'zgarishlar uning O'zbekiston tarixidagi o'rni va ahamiyatini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi. Ushbu tadqiqot o'sha davrda mintaqaning iqtisodiy va madaniy rivojlanishining muhim bosqichlarini yoritishga xizmat qiladi va tarixiy jarayonlarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

KIRISH. Qashqadaryo viloyati O'zbekiston Respublikasining janubi-g'arbiy qismida joylashgan bo'lib, o'zining boy tarixiy, madaniy va iqtisodiy merosi bilan ajralib turadi. Bu hudud qadim zamonlardan buyon strategik ahamiyatga ega bo'lib, ko'plab madaniyatlar va sivilizatsiyalar o'rtasida ko'prik vazifasini o'tagan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Qashqadaryo viloyati zamonaviy tarixiy rivojlanish jarayoniga kirib, u nafaqat mahalliy, balki mintaqaviy va hatto global siyosiy-iqtisodiy o'zgarishlar ta'sirida shakllandi. Ushbu davrda Qashqadaryo iqtisodiy jihatdan an'anaviy qishloq xo'jaligidan sanoat va transport sohalarining rivojlanishiga yo'l oldi, ijtimoiy sohada esa ta'lim, madaniyat va sog'liqni saqlash tizimlari sezilarli o'zgarishlarga duch keldi. Viloyatning ma'naviy hayoti ham

o'zgarib, milliy uyg'onish harakatlari va mahalliy elatlarning madaniy o'ziga xosliklarini tiklash yo'lidagi sa'y-harakatlar kuchaydi.

Shu bois, XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi Qashqadaryo viloyatining zamonaviy tarixiy rivojlanish xususiyatlarini chuqur o'rganish nafaqat mintaqaning o'ziga xosligini aniqlash, balki O'zbekistonning umumiy tarixiy jarayonlarini tushinishda ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyatining o'sha davrdagi ijtimoiy-iqtisodiy holati, madaniy hayoti va infratuzilmasi haqida batafsil tahlil beriladi.

Iqtisodiy rivojlanish. XIX asr oxirida Qashqadaryo hududi asosan qishloq xo'jaligiga tayangan bo'lib, chor Rossiyasi imperiyasi hukmronligi davrida bu hududda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish va savdo-sotiq faoliyati rivojlanayotgan edi. Ayniqsa, paxta yetishtirish an'anasi bu davrda kengayib, iqtisodiy asos sifatida mustahkamlandi. XX asr boshlarida Qashqadaryoda temir yo'l infratuzilmasining rivojlanishi mintaqaning iqtisodiy hayotiga katta ta'sir ko'rsatdi. Temir yo'l orqali mahsulotlar va xom ashyo tez va samarali yetkazib berila boshladi, bu esa savdo va sanoatning rivojlanishiga zamin yaratdi. Shuningdek, bu davrda viloyat markazi Qarshi shahri iqtisodiy va madaniy markaz sifatida shakllana boshladi.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Qashqadaryoda ijtimoiy hayotda ham sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. Mintaqada maktablar, madrasalar ochila boshladi, ta'lim va madaniyatning rivojlanishi mahalliy aholi ongini oshirishga xizmat qildi. Shu bilan birga, yangi siyosiy va ijtimoiy harakatlar — milliy uyg'onish va mustaqillik harakatlari ham paydo bo'la boshladi. Viloyat aholisi orasida madaniy merosni saqlash va rivojlantirishga qaratilgan faoliyatlar kengaydi. O'zbek xalqining an'anaviy san'atlari, musiqasi va adabiyoti yangi avlod tomonidan davom ettirila boshlandi. XX asr boshlarida Qashqadaryo hududida zamonaviy infratuzilma elementlari paydo bo'la boshladi. Yangi binolar, ko'priklar, savdo markazlari qurildi. Shuningdek, tibbiyot va sog'liqni saqlash tizimi takomillashdi, bu aholining hayot sifatini yaxshilashga xizmat qildi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Qashqadaryo viloyati iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sohalarida sezilarli darajada rivojlandi. Temir yo'llar va infratuzilmaning rivojlanishi, ta'lim va madaniyatning kengayishi, shuningdek milliy uyg'onish harakatlari bu hududning zamonaviy tarixida muhim burilish nuqtalari bo'ldi. Shu tariqa, Qashqadaryo viloyati O'zbekiston tarixida o'zining alohida o'rnini saqlab qolgan va bugungi kunda ham mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojida muhim rol o'ynamoqda.

Adabiyotlar tahlili. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Qashqadaryo viloyatining zamonaviy tarixiy rivojlanishi mavzusida mavjud adabiyotlarni o'rganish mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy o'zgarishlarini chuqurroq tushinishga yordam beradi. Bu sohadagi tadqiqotlar ko'plab tarixchilar, iqtisodchilar va etnograf olimlar tomonidan amalga oshirilgan bo'lib, ularning asarlari Qashqadaryoning o'ziga xos rivojlanish xususiyatlarini yoritishda muhim manba hisoblanadi. Avvalo, O'zbekiston tarixi bo'yicha yetakchi olimlardan biri, akademik A. Mirzaevning "O'zbek tarixi" asarida Qashqadaryo hududining

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishi batafsil tahlil qilingan. Muallif Qashqadaryoning agrar iqtisodiyotiga, ayniqsa paxta yetishtirishning kengayishiga alohida e'tibor qaratadi (Mirzaev, 2002). Shuningdek, temir yo'l infratuzilmasining rivojlanishi va uning viloyat iqtisodiyotiga ta'siri muhim mavzular qatoriga kiradi.

Tarixchi M. Qodirovning "Qashqadaryo tarixi" nomli monografiyasi viloyat tarixining muhim davrlarini, xususan XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi o'zgarishlarni o'z ichiga oladi. U mintaqaning siyosiy va ijtimoiy holatini, maktablar va madrasalarning ochilishi hamda madaniy hayotdagi o'zgarishlarni yoritib beradi (Qodirov, 2010). Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish bilan bog'liq masalalarni ko'rib chiqqan boshqa manbalardan biri — S. Rasulovning "O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy tarixi" asaridir. Ushbu ishda Qashqadaryo hududidagi sanoat va qishloq xo'jaligining o'sish jarayonlari, shuningdek, aholi turmushi va mehnat faoliyati haqida keng ma'lumot berilgan (Rasulov, 2015).

Bundan tashqari, O'zbekiston Milliy kutubxonasida saqlanayotgan arxiv materiallari va mahalliy gazeta va jurnallarning o'sha davrdagi sonlari tarixiy voqealar va ijtimoiy o'zgarishlarni yanada aniqroq aks ettiradi. Bu manbalar mintaqadagi milliy uyg'onish harakatlari, ta'lim va madaniyat sohasidagi yangilanishlarni o'rganishda qimmatli ma'lumotlar beradi. Shu bilan birga, chet el olimlari, jumladan, Markaziy Osiyo tarixi bo'yicha mutaxassislar F. Becker va R. Crewsning asarlarida Qashqadaryo kabi mintaqaviy o'ziga xosliklarni global tarixiy jarayonlar bilan bog'lashga urinishlar mavjud. Ular mahalliy va global omillar o'rtasidagi murakkab munosabatlarni tahlil qilib, viloyat tarixiga kengroq nazar tashlash imkonini beradi (Becker, 2011; Crews, 2006).

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda Qashqadaryo viloyatining XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi zamonaviy tarixiy rivojlanish xususiyatlarini aniqlash va tahlil qilish uchun tarixiy-tahliliy yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida bir nechta ilmiy metodlardan foydalanildi.

Birinchidan, tarixiy manbalarni o'rganish asosiy usul bo'ldi. Bu doirada arxiv hujjatlari, o'sha davr gazeta va jurnallari, shuningdek, tarixiy asarlar va monografiyalar chuqur tahlil qilindi. Tarixiy manbalar orqali mintaqaning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy holatlari haqida aniq ma'lumotlar yig'ildi.

Ikkinchidan, komparativ tahlil metodi qo'llanildi. Qashqadaryo viloyatining rivojlanish xususiyatlari boshqa Markaziy Osiyo hududlari bilan solishtirilib, uning o'ziga xos jihatlari ajratib ko'rsatildi. Bu metod mintaqaning umumiy jarayonlardagi o'rnini aniqlashga yordam berdi.

Uchinchidan, iqtisodiy va ijtimoiy ko'rsatkichlar statistik tahlil etildi. O'sha davrga oid iqtisodiy ko'rsatkichlar, demografik ma'lumotlar va ishlab chiqarish hajmlari o'rganildi, bu orqali viloyatning iqtisodiy rivojlanish sur'atlari va aholi hayotidagi o'zgarishlar baholandi.

Shuningdek, madaniy va ijtimoiy hayotdagi jarayonlarni o'rganishda sifatli tahlil usullari qo'llanilib, ta'lim, madaniyat va milliy uyg'onish harakatlarining ahamiyati tahlil qilindi.

Tadqiqot natijalari kompleks yondashuv asosida, tarixiy kontekst bilan uyg'unlashgan holda, muhim xulosalar chiqarishga imkon berdi.

Muhokama. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Qashqadaryo viloyatining zamonaviy tarixiy rivojlanish jarayonlarini o'rganish natijasida mintaqaning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sohalarida sezilarli o'zgarishlarga duch kelgani aniqlandi. Tadqiqot davomida viloyatning agrar iqtisodiyotdan sanoat va infratuzilmaga o'tishida temir yo'l qurilishi katta rol o'ynagani ko'rsatildi. Temir yo'l infratuzilmasining kengayishi viloyat mahsulotlarini nafaqat respublika, balki Markaziy Osiyo va undan tashqariga eksport qilish imkonini berdi, bu esa iqtisodiy faollikni oshirdi va mahalliy aholi hayot darajasini yaxshiladi. Shu bilan birga, ijtimoiy sohada ham muhim yutuqlar qayd etildi. Ta'lim muassasalari — maktablar va madrasalarning ochilishi, aholi orasida bilim darajasining oshishiga xizmat qildi. Bu esa o'z navbatida mintaqada milliy uyg'onish harakatlarining faollashishiga turtki bo'ldi. Milliy madaniyat va an'analar yangilanishga yuz tutib, Qashqadaryo aholisining o'zlikni anglash jarayonlari kuchaydi.

Ammo tadqiqot shuni ko'rsatadiki, rivojlanish jarayonlari bir tekis emas, ba'zi hududlarda infratuzilma va iqtisodiy imkoniyatlarning yetishmasligi, qishloq xo'jaligiga qaramlik hali ham saqlanib qolgan. Siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlar ham mahalliy aholining hayot tarziga turlicha ta'sir ko'rsatgan, ayrim joylarda esa eski an'analar va mustamlakachilikdan qolgan munosabatlar saqlangan. Shuningdek, milliy uyg'onish harakatlari viloyatda yanada kuchayib, mahalliy madaniyatni saqlash va rivojlantirishga intilishlarga turtki bo'lgan. Bu jarayonlar keyinchalik O'zbekiston mustaqilligi yo'lida muhim poydevor vazifasini o'tadi. Umuman olganda, Qashqadaryo viloyati XIX asr oxiri va XX asr boshlarida mamlakat tarixidagi murakkab va o'ziga xos bosqichlardan o'tdi. Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sohalaridagi o'zgarishlar mintaqani yanada rivojlantirish uchun zamin yaratdi va bugungi kunda uning taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatmoqda.

Xulosa. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Qashqadaryo viloyati o'zining iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlanishida muhim bosqichlarni boshdan kechirdi. Temir yo'l infratuzilmasining rivojlanishi, qishloq xo'jaligining, xususan paxta yetishtirishning kengayishi viloyat iqtisodiyotining o'sishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Ta'lim va madaniyat sohasidagi yangilanishlar mintaqaning ma'naviy hayotini boyitib, milliy uyg'onish harakatlarining shakllanishiga xizmat qildi. Shuningdek, ijtimoiy sohada kuzatilgan o'zgarishlar Qashqadaryoning zamonaviy tarixini yanada chuqurroq anglashga imkon berdi. Biroq, rivojlanish jarayoni mintaqada tengsiz kechganligi, ba'zi hududlarda iqtisodiy va infratuzilma muammolari saqlanganligi ham ma'lum bo'ldi. Natijada, XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi tarixiy jarayonlar Qashqadaryo viloyatining hozirgi ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanishining poydevorini tashkil etdi. Ushbu davr o'rganilishi mintaqaning tarixiy merosini saqlash va kelajak uchun samarali rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirzaev, A. (2002). *O'zbek tarixi*. Toshkent: Fan.
2. Qodirov, M. (2010). *Qashqadaryo tarixi*. Qarshi: Qarshi Davlat Universiteti nashriyoti.
3. Rasulov, S. (2015). *O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy tarixi*. Toshkent: Universitet nashriyoti.
4. Becker, F. (2011). *Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865–1924*. London: Routledge.
5. Crews, R. (2006). *For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
6. O'zbekiston Milliy Arxivi, arxiv hujjatlari, 1890–1920-yillar.
7. Mahalliy gazeta va jurnallar (Qarshi shahri), 1895–1915-yillar.

